

Международный научно-образовательный
электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ»

УДК 37

ББК 94

**Международный научно-образовательный электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №8 (ноябрь, 2020)**

Сборник содержит научные статьи отечественных и зарубежных авторов по экономическим, техническим, философским, юридическим и другим наукам.

Миссия научно-образовательного электронного журнала «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ» состоит в поддержке интереса читателей к оригинальным исследованиям и инновационным подходам в различных тематических направлениях, которые способствуют распространению лучшей отечественной и зарубежной практики в интернет пространстве.

Целевая аудитория журнала охватывает работников сферы образования (воспитателей, педагогов, учителей, руководителей кружков) и школьников, интересующихся вопросами, освещаемыми в журнале

Материалы публикуются в авторской редакции. За соблюдение законов об интеллектуальной собственности и за содержание статей ответственность несут авторы статей. Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов статей. При использовании и заимствовании материалов ссылка на издание обязательна.

© ООО «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»

© Коллектив авторов

Научно-образовательный электронный журнал

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ

**Выпуск №8
(ноябрь, 2020)**

Musiqiy terminlarni o'zbek tilshunosligida ilk bor lingvistik qonuniyatlar asosida obyekt qilib olgan tadqiqot 1981-yil filolog Sami Azizov tomonidan yaratilgan "Лексико-грамматическое исследование музыкальной терминологии узбекского языка" nomli dissertatsiya edi. Ushbu tadqiqotda musiqiy terminlarning leksik va grammatik xususiyatlari tahlil qilingan. O'zbek tilidagi cholg'u nomlarini anglatuvchi terminlarni tadqiqotchi quyidagi guruhlariga tasnif qiladi:

1) torli (ud, chang, nuzha, qonun, rubob, qo'biz, tanbur, navhi, barbat);

2) damli cholg'ular (arg'anun, sibizg'a, burg'u, nay, surnay);

3) urma zarbli cholg'ular (tabl, ko's, tug' (nog'ora), tabrok).

S. Azizov keltirgan: nuzha, navhi, barbat, arg'anun, burg'u, ko's, tabrok musiqiy terminlari bugungi kunga kelib o'zbek tilida tarixiy so'zlar tarkibiga kirgan. Tadqiqot keyinchalik Boku davlat universitetida faoliyat yurituvchi filologiya va falsafa fanlari doktori Iroda Abdullayevaning "Azərbaycan dilinin musiqişünaslıq terminlərinin leksik-semantik va struktur təhlili" dissertatsiyasiga ilmiy manbaa bo'lib xizmat qilgan. Bu esa turkiy xalqlarning til, madaniyat, ilm-fanda doimo aloqada bo'lganligini bildiradi. Nafaqat turkiy xalqlar, balki butun musulmon olamining musiqiy terminologiyasi umumiy xususiyatlarga ega desak mubolag'a bo'lmaydi. Buning isbotini Z. Aripovning "Arab musiqa terminlari tizimining shakllanishi va taraqqiyoti (X-XV asrlar O'rta Osiyo olimlarining musiqashunoslikka oid asarlari asosida)"⁴⁵ nomli dissertatsiyasida keltirilgan musiqiy terminlar misolidan ham ko'rishimiz mumkin:

Surnay – ikki asosdan "sarra" (xursand qilmoq) arab fe'lidan yasalgan masdar "sur" (xursandchilik) yoki "surur (xursandchilik), ikkinchisi forsheha "nay" so'zi, ya'ni surnay atamasining ma'nosi "xursandchilik nayi".⁴⁶ Ushbu termin turkiy xalqlarda "suruna", "sirnay", "zurna" shakllarida uchraydi. O'zbek tiliga ushbu termin kompozitsion butunlik tarzida qabul qilingan. Ya'ni o'zga tilda yasalib, yaxlit bir asos tarzida kirib kelgan.

Tabl – "nog'ora". Ushbu musiqiy termin arabcha "nuqqara" so'zining buzilgan shakli.⁴⁷ Demak, ushbu termin o'zbek tiliga VIII asrda o'zlashgan. Turkiy xalqlarda ushbu termin "tabl", "nag'ara" shakllarida uchraydi.

⁴⁵ Z. Aripov, Arab musiqa terminlari tizimining shakllanishi va taraqqiyoti (X-XV asrlar O'rta Osiyo olimlarining musiqashunoslikka oid asarlari asosida), DSc., 2019.

⁴⁶ O'sha asar. 181-bet.

⁴⁷ Z. Aripov, Arab musiqa terminlari tizimining shakllanishi va taraqqiyoti (X-XV asrlar O'rta Osiyo olimlarining musiqashunoslikka oid asarlari asosida), DSc., 2019. 181-bet.

ФИО автора: Eshbo'tayeva Shohsida Toshnazarovna (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti, universitetining lingvistik yo'nalishi, 2-kurs magistranti)

Ilmiy rahbar: B.Abdushukurov (f.f.d.,prof)

Название публикации: «TURKIY TILLAR MUSIQIY TERMINOLOGIYASI TADQIQI»

Annotatsiya: *Ushbu maqolada turkiy tillar tarkibidagi musiqiy terminlar qiyosiy aspektida tadqiq etildi. Ularning shakllanishi va rivojlanishi, o'zaro mushtarakligi turli misollar orqali ko'rib chiqildi.*

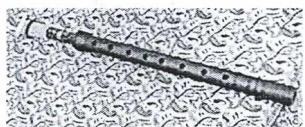
Kalit so'zlar: *turkiy tillar, musiqiy termin, uyg'unlik, xalqaro musiqiy terminlar, musiqa nazariyasi, musiqa amaliyoti, musiqa estetikasiga oid terminlar.*

Turkiy xalqlar tarixiy taraqqiyot davomida doimo uyg'un holda rivojlanib kelgan. Ushbu uyg'unlik ular leksikasida ham o'z aksini topib, yaxlit bir turkiy tillar oilasini tashkil etgan. Barcha sohalar qatori musiqa san'ati ham turkiy xalqlarda ma'lum bir umumiylikka ega. Musiqa san'ati tili, unda qo'llaniladigan terminlar leksik, fonetik, morfologik va boshqa lingvistik xususiyatlarga ko'ra turkiy xalqlarda umumiy va farqli jihatlariga ega. Qiyosiy-tarixiy aspektida musiqiy terminlarni tahlil qilish orqali bugungi kunda turkiy tillar tarkibidagi o'zgarishlar, tillar aro aloqa va boshqa xususiyatlarni aniqlash mumkin. Tilshunoslik va musiqashunoslikning kesishuvidan sohaviy terminologiyada musiqiy terminologiya shakllandi. Uning shakllanishiga turli tadqiqotlar tarkibida o'rganilgan musiqiy terminologiyaga oid manbalar asos bo'lib xizmat qildi. Masalan, H.Dadaboyev "Общественно-политическая и социально-экономические терминология в тюркоязычных памятниках XI-XIV вв" nomli dissertatsiyasida harbiy maqsadlarda foydalanilgan musiqiy terminlarni izohlab o'tadi. Shuningdek, ushbu tadqiqotchi Azarbayjonda nashr etiladigan "Türkologiya" jurnalidagi maqolasida Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" sida keltirilgan musiqiy terminlarni alohida izohlaydi. Ular: "xânanâ, sâzanâ, muğanniy, un tart, musiqiy fânî, arğânun, qânun, qobuz, yatağan, ud, vizrâb" kabilar bo'lib, ular turkiy xalqlar uchun umumiy xarakterga ega. H.Dadaboyev harbiy maqsadda foydalanilgan musiqiy cholg'u nomlarini anglatuvchi terminlarga quyidagilarni keltirib o'tadi: "naqâra, nafir, kôrâgâ, kôs, burğû"⁴⁴. Tadqiqotchi ushbu cholg'ulardan temuriylar davrida harbiy maqsadda foydalanilganini ta'kidlaydi. Demak, ushbu cholg'u nomlarini anglatuvchi musiqiy terminlar XIV asrning ikkinchi yarmi XV asr boshlarida o'zbek tili tarkibida iste'molda bo'lgan. Ammo bugungi kunda ular o'zbek tilida istorizmlar tarkibiga kirgan. Bundan ko'rinadiki, ushbu terminlar anglatgan tushunchalar ham istemoldan chiqqan.

⁴⁴ Далабоев Х. Лексические особенности перевода на стро'узбекский язык "Зафар - Наме" Шараф Ад Дина Али Йезди. Türkologiya. – Азарбайжан, 2015. – С.37-38.

Balamanning korpusida 5 dan 9 ga qadar teshikchalar bo'lib, bulardan biri orqa tomonda (quyi tomonda) bo'ladi".⁵¹

Aynan mana shu "balaman" termini keyinchalik nashr etilgan "Musika lug'ati" da "Dog'istonda *yasti* – *balaban* deb ham ataladi", "xuddi Xorazm *balabonidek*"⁵² deya ta'riflanadi.

Balaban, bulamon forsha – Balobam, bolo – baland, bom – past, baland va past regstrlarda birdek jaranglovchi diapazoni keng cholg'u ma'nosida qo'llanilgan. Bizningcha ushbu termin har bir xalqning til xususiyatlari, madaniyati nuqtayi nazaridan turlicha shakl va nomlanishga ega bo'lgan. Demak, ushbu termin tarixiy taraqqiyot davomida quyidagi o'zgarishlarga uchragan:

balaban → singarmanizmga rioya qilingan, b lashish mavjud, sof turkiy so'z.

bolaban → singarmanizm hodisasi buzilgan, b lashish saqlangan.

bolaman → singarmanizm hodisasi buzilgan, b tovushi m tovushiga o'zgargan.

Bugungi kunda o'zbek umumxalq tilida ushbu terminning bulaman shakli keng qo'llaniladi.

Xulosa o'rinda shuni aytmoqchimizki, cholg'u nomlarini ifodalovchi musiqiy terminlar turkiy xalqlar va musulmon olamida umumiy xarakterga ega. Ushbu xalqlar musika nazariyasi va amaliyotiga oid musiqiy terminlar butun jahon musiqiy terminologiyasiga xos bo'lib, asosan, italyan, fransuz, ispan, lotin tillariga mansub terminlarni o'zlashtirish orqali hosil bo'lgan. Musika estetikasiga oid terminlar esa har bir xalq tilida o'ziga xos xarakterga ega. Bundan ko'rinadiki, musiqiy terminlarning shakllanishi va rivojlanishini tadqiq etish orqali til tarkibining o'zgarishini, o'zga tillar bilan aloqasini aniqlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Акбаров И. Музыка лугати. – Т.: Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987.

⁵¹ Акбаров И.А. Музыка лугати. – Т.: Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б.32-33.

⁵² Уша асар. – Б. 28.

Nay – forscha puflama cholgʻu. Aynan shu termin asosida oʻzbek tilida gʻarav nay, yogʻoch nay, mis nay, gʻajir nay, qoʻshnay⁴⁸ kabi qoʻshma soʻzlar yasalgan. Nomlanishda cholgʻuning qanday ashyodan yasalgani asos qilib olingan. Ushbu termin turkiy xalqlarda “ney”, “nay” shakllarida uchraydi.

Demak, cholgʻu nomlarini anglatuvchi musiqiy terminlar turkiy xalqlarda fonetik xususiyatlariga koʻra farqlidir.

Musiqiy terminologiyada shunday terminlar ham borki, ular bir til tarkibida turlicha nomlar bilan ataladi. Bunday musiqiy terminlar turkiy tillarda ham turli shakllarga ega. Masalan, turkiy xalqlar musiqasiga xos boʻlgan “*balaban*” cholgʻusi oʻzbek tilida “*bulamon*, *bolaban*, *bolaman*, *balabon*, *balaban*” shakllariga ega. Ushbu terminlar musiqa lugʻatlarida turlicha taʼriflanadi. Jumladan:

“*Balabon* – (*bulamon*, *bolaban*, *bolaman*)

1. Qadimiy oʻzbek xalq cholgʻu asboblariidan. Koʻproq Xorazmda tarqalgan. Yogʻoch (odatda tut) dan yasali boshdan-oxiriga qadar parmalab ishlab chiqilgan. Shakli surmayga oʻxshash, lekin undan biroz kichik (nomi ham shundan, yaʼni *surmayning bolasiman*) uzunligi taxminan 300 mm. Balabonning yuqori qismiga oʻrnashtirilgan “tili” qadimdan tayyorlanib, II shaklida qirgʻiladi. Balabonda sakkizta teshik mavjud, buning yettitasi ust va biri orqa tomonda. Orqa tomondagi teshik yuqorida boʻlib, chap qoʻlning bosh barmogʻi bilan berkitiladi. Tovushqatori diatonik, kichik oktavada re va re-bemoldan boshlab uch oktavaga yaqinlashib boradi. Balabonda yakka ijro qilish mumkin boʻlganidek, turli ansambl va orkestrlarda ham chalinadi. Demak, oʻzbek tilida ushbu cholgʻuni nomlashda uning hajmiga eʼtibor qaratilgan. Yaʼni, bolaman – surmayning bolasiman.

2. Qamishdan yasalgan Dogʻiston xalq cholgʻu asbobi. Ijro etiladigan tomoni “til” qilinib kesiladi. Umumiy uzunligi 150-200 mm. Amaliy tovushqatori diatonik.⁴⁹

Ushbu termin bir oʻrinda “*boʻlamon*”⁵⁰ deb ham atalgan.

“*Balaman* – Arman yo gruzinlarning dudukiga oʻxshash qamishdan yasali b, maxsus “til” bilan ijro etiladigan ozarbayjon xalq cholgʻu asbobi. Bu cholgʻu asbobini *yasti balaman* (*Dogʻistonda* – *yasti balaban*) deb ham ataladi. Balaman tut yo oʻrik yogʻochidan yasaladi. Yogʻochni nay shaklida parmalab, bosh qismiga “qoʻsh til” oʻrnatilib chalinadi. Umumiy uzunligi 300 mm. (xuddi Xorazm *balaban*idek).

⁴⁸ Oʻsha asar. 185-bet.

⁴⁹ Акбаров И.А. Музыка лугати. – Т.: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б. 31.

⁵⁰ Уша асар. – Б. 26.

2. Азизов С. “Лексико-грамматическое исследование музыкальной терминологии узбекского языка”. Дис.1981.
3. Aripov Z. Arab musiqa terminlari tizimining shakllanishi va taraqqiyoti (X-XV asrlar O'rta Osiyo olimlarining musiqashunoslikka oid asarlari asosida). DSc., 2019.
4. H.Dadaboyev “Общественно-политическая и социально-экономические терминология в тюркоязычных памятниках XI-XIV вв”. Дис.
5. Далабоев Х. Лексические особенности перевода на узбекский язык “Зафар -Наме” Шараф Ад Дина Али Йезди. Türkologiya. — Азербайжан. 2015.